

SVETISLAV BASARA

Napuklo ogledalo

Copyright © Svetislav Basara, 1986
(*Napuklo ogledalo*)

Copyright © 2011 ovog izdanja, LAGUNA

1

„Kakav je ovo početak“, zapita se mašinski slagač u štampariji pročitavši: „Kakav je ovo početak?“ Onda odmahnu rukom i nastavi da slaže tekst. Roman je tako počeo u trenutku kada je odavno bio završen. Ali ono o čemu se govori u romanu počelo je mnogo ranije: jedne noći kada sam shvatio da nisam postao od majmuna.

Te noći, moj svet se srušio.

Do tada sam imao prilično samopouzdanja i samopoštovanja; evolucija, istorija, nauka, Partija i Savez omladine stajali su iza mene i bodrili me; kakav-takav, bio sam izvestan napredak u odnosu na majmuna: znao sam da čitam i pišem, sabiram i oduzimam, učio sam i razlomke; znao sam da izvikujem parole, na primer: URAAAAAAAAA ZA BOLJE SUTRA ili DOLE NENARODNI REŽIMI i to je, za ono vreme, bilo dosta. Da mi Sveti duh lično nije saopštio u snu da sam stvoren iz ničega, upisao bih po očevoj želji Rudarsko-geološki

fakultet i napravio karijeru, duboko pod zemljom. Ali Providenje je imalo druge planove sa mnom. Trebalo je da napišem roman. Zašto je izbor pao baš na mene? Uvek ću se to pitati, ali nikada neću naći odgovor. Putevi Gospodnji su nedokučivi.

Tako je, prekonoc, umesto pitekantropusu, moj predak postalo ništavilo. Osećao sam to na svojoj koži. Bio sam najobičniji *Subjekt koji govori* i kako-tako postojao samo zahvaljujući* Käte Hamburger, *Logici književnosti* i izvesnom Heyseu. On me je „(...) pojmom *subjekta koji govori* uveo u definiciju glagolskih vremena, a time u sistem vremena ili (što je isto) sistem stvarnosti“. Tačnije, egzistirao sam samo u svom romanu. U spoljašnjem svetu za mene ništa nije bilo moguće. Bila je 1949. godina. Vreme obnove i izgradnje. Tamo nisam imao ništa da tražim

Ali iskrasao je ozbiljan problem: jezik je odbijao da govori. Naviknut na dekrete i direktive nije se usuđivao da kaže ni slova o onome o čemu sam nameravao da pišem. Ako bih, na primer, započeo rečenicom: *Moja porodica je počela da se raspada*, reči bi se odmah ogradile dodajući nastavak: *ali beše to preživela, buržoaska porodica*. Nisam znao nijedan drugi jezik, ali ne sumnjam da je i tamo situacija bila slična. Svi jezici su nasleđeni od mrtvacu; generacije i generacije mrtvih širile su svoje laži rečima koje su ostale u optičaju. I kako onda pisati? Uprkos svemu, mali skeleti slova nizali su se u nekropole redova kao skeleti mrtvacu koji

* Käte Hamburger, *Logika književnosti*, str. 87, Nolit, Beograd, XX vek.

svedoče da su X, U, Z pokušali da žive i nisu uspeali. Ta mi je analogija mnogo pomogla u prvim danima ništavila. I zbilja, nikome nije uspelo da živi, mada je to svakom osnovni cilj. Primeri samoubica ništa ne znače: oni se ubijaju upravo zato što nisu u stanju da žive. Svi mi umiremo ostavljajući za sobom manju ili veću gomilu laži. Te gomile se s vremenom skupljaju i od njih nastaje istorija ljudskog društva i kulture.

Ohrabren takvim meditacijama, lagano sam sticao samosvest. „U redu“, računao sam. „Ne postojim. Tu se ništa ne može učiniti. Ne вреди jadikovati. Ne вреди zavideti. Sve su to samo pokušaji. U poslednjoj analizi niko ne postoji. Očajnička borba završava porazom. Zar nije bolje dostojanstveno se predati, priznati poraz? Svi događaji mog života imaju zajednički cilj – moju smrt. I ono najlepše i ono najgore, samo je kockica više u mozaiku biografije, otpadak više na gomili đubreta koja ostaje iza života.“

Ta su me otkrića u priličnoj meri umirila. Dok postojiš, zaslepljen si razlikama. Radije se opredeljuješ da budeš psihijatar nego ludak, progonitelj umesto progonjenog. Ali svi su ti putevi isti: vode direktno u smrt. Jednoga dana umreš i vidiš da nisi ni postojao, da nikakve tradicije nije bilo, da ništa nije vredno uložene truda. A onda je kasno da promeniš mišljenje. Postaješ lojalan stanovnik istorije – mrtvac.

2

U početku sam imao duge razgovore sa ocem. Nimalo mu se nije svidela moja odluka da ne postojim. Ruku na srce, otac nije bio loš čovek, možda malo više slavoljubiv, ali to mu nije pomoglo: posle strašnih muka pretvorio se u lutku od kaučuka iako je slepo verovao u medicinu. Očeva smrt je predstavljala izvesnu satisfakciju za mene. Možda to nije lepo reći, ali zlo je duboko ukorenjeno u čoveku, čak i kad on ne postoji. Otac je hteo da sazna ko je Heyse. Smatrao je da je on glavni krivac za moje fik-sacije. Nisam mogao da mu pomognem. Nisam ni sam znao. Heyse je oduvek delovao iz senke. Preko citata i fusnota. Nikada nije spavao jer je bio neprijatelj.

„Hajde, Ananija“, započinjao bi otac. „Čemu sav taj cirkus? Dobro znaš da nije 1949. godina. To možeš proveriti u novinama.“

„Novine ništa ne znače. Možeš odštampati sve što poželiš.“

„Pročitao si negde da najbolji romani nastaju iz neuroza i sada simuliraš neurozu da bi napisao roman. To ti neće pomoći. Nemaš talenta.“

To je bilo potpuno tačno. Ali nisam hteo da priznam. Osnovno pravilo jeste: nikada ništa ne priznati. To me je sam otac naučio, njega njegov, njegovog njegov, sve unazad do Adama.

„Šta ti zapravo hoćeš?“, pitao je.

„Hoću da se dezindoktriniram.“

„Objasni!“

„Vidiš, mi smo indoktrinirani. Indoktrinirani smo da smo ljudi, da smo postali od majmuna, da postojimo, da nešto znamo, da smo dobri, da ćemo biti srećni. Ti si indoktriniran da si moj otac, ja sam indoktriniran da sam tvoj sin. Obojica smo indoktrinirani da se Zemlja okreće oko Sunca, da je glavni grad Rumunije Bukurešt, da je temperatura ključanja vode 100°S. Ti si indoktriniran da mi želiš dobro, da treba da razgovaraš sa mnom, da se brineš za mene...“

Otac se uhvati za glavu. Tim gestom je hteo da izazove sažaljenje. Ali nije uspeo. Bilo mi ga je žao s jedne strane: bio je indoktriniran da hvatanjem za glavu izaziva sažaljenje. S druge strane, bio sam ravnodušan, jer nisam postojao. Nema tu više emocija. On, uostalom, duboko u duši, kao i svi očevi, nikada i nije pokušavao da me razume. Na kraju, kako imati poverenja u čoveka koji spava s tvojom majkom. Nikada to ne treba gubiti iz vida. Biti otac – to je izgovor da čovek spava

s tvojom majkom. Očevi su tu doktrinu ovenčali oreolom svetinje, a carevi kojima su metanisali dali su im Magna Chartu za blud.

„Možeš li mi to objasniti?“, upita otac.

Mislio je na dezindoktrinaciju.

„Možda bih i mogao, ako imaš vremena da me saslušаш.“

Otac izvali masnu laž:

„Moram imati vremena za svoje dete.“

„Vidiš, tata“, rekoh, „mi smo prazni iznutra. Ne poričem da postojimo objektivno. Ali tako postoje i ovaj sto i ova stolica. Unutra, duboko u nama, nema ničega. Ontološki, ne postoji nikakva razlika između tebe i Mikija Mause.“

„Zar se tako razgovara s ocem?“

„Hteo si da razgovaramo.“

„Da, ali ne na takav način. Nisam mislio da me poređiš s Pajom Patkom i Mikijem Mausom.“

Očeva sujeta beše povređena. Nije se on uznemiravao zbog ontologije. To ne. Bilo mu je krivo što se Miki i Paja svaki dan pojavljuju u novinama. Njegovo ime se moglo pročitati vrlo retko, povodom velikih proslava, uvek negde pri dnu. Htedoh da mu to kažem, ali se prisetih zapovesti *Poštuj oca i mater...*, pa rekoh nešto drugo:

„Bojim se da to ne možeš razumeti. Preozbiljno si shvatio igru. Ti se igraš. Igrati se, to znači podražavati,

a podražavati znači biti majmun. Tu je došlo do inverzije: nismo mi postali od majmuna, nego smo postali majmuni...“

„Stani!“, povika otac. „Govori u svoje ime. Ja sam postao od majmuna. Razumeš li? JA SAM POSTAO OD MAJMUNA!“

Ponovio je to dva puta. Naglašavajući OD MAJMU-NA. To za slučaj da zidovi imaju uši. Hteo je da zidovi čuju da je on čvrsto ubeđen da vodi poreklo od majmuna, i da to prenesu nadležnima. Izgovorivši svoje „vjeruju“ otac pogleda zidove da vidi jesu li zadovoljni. Zidovi mu prijateljski namignuše.

„U redu“, rekoh. „To je stvar slobode opredeljenja.“

„Gde li si samo pročitao sve te gluposti?“

„Nisam ih pročitao. Napisao sam ih.“

„Ti napisao. Nisi ti sposoban za to. Onaj Heuse ti je napunio glavu glupostima.“

Otac sede na pod i pritisnu uši rukama. Sve je to bio deo predstave sračunat na to da izazove sažaljenje. Ali scenski efekti ostadoše bez rezultata. Iako više nismo razgovarali, sedeo je još čitavih četrdeset minuta. U mukloj tišini. Da bi izazvao dosadu kod čitaoca.

Izlazeći, zastade na vratima i reče: „Tako dosadan roman niko neće hteti da čita.“

3

Majka je od samog početka primenjivala drugačiju taktiku. To je sasvim razumljivo: žene su indoktrinirane da budu nežne, bolećive, osećajne. Tvorci doktrina su videli neki interes u tome. Sve je to gluma, sva ta nežnost, nema druge, ali se glumi iskrenije, uverljivije. Bolećivost je, premda štetna koliko i arogancija, bar podnošljivija. Sledstveno tome, majka me je nagovarala da postojim uz pomoć mojih omiljenih jela. Ja sam ih jeo – jesti nije isto što i postojati – ali ne s onakvim apetitom kao ranije. Kad jednom shvatiš da ne postojiš, izgubiš dobar deo apetita pošto stalno imaš na umu da jedući toviš sopstveni leš. Ali mama se zadovoljavala time. Čim jedeš, postojiš; tako je mislila. Nisu joj, kao ocu, trebale verbalne deklaracije o pripadnosti svetu pojavnog. Nikada ona nije ni poverovala da stvarno ne postojim. Mislila je da je to samo mali modni hir. S njom su bile saglasne i baka i tetka. Smatrale su da sam u pubertetu i da imam fiks-ideje, što je uostalom

tačno, svaka ljudska ideja je fiks-ideja. Kad to povežeš, onda ti je jasno da ništa ne postoji.

Otac je na sve to gledao popreko. Sedeo je u svojoj pltenoj stolici u uglu i listao *Borbu* vodeći računa da u svakom momentu mogu videti zaglavlje u kome je stajao datum. Pokušavao je sredstvima suptilnog psihološkog terora. Katkad bi, na primer, ne obraćajući se meni direktno, zapitao kao u nedoumici: „Koji ono danas beše datum?“ Ako sam u sobi bio samo ja, rekao bih: „23.7.1949“, na šta bi on pobesneo. Ako bi osim mene bilo još prisutnih, ja bih ćutao, neko bi rekao datum; nikada nisam obraćao pažnju na to, znao sam da pokušavaju da me indoktriniraju. Čvrsto sam se držao svog 23.7.1949. Tada još uvek nisam bio rođen. I baš zato sam se držao tog spasonosnog vremena. Za ostale je vreme proticalo, za mene ne. Nisam više hteo da igram tu glupu igru sa satovima, rokovima, godišnjim dobima. Znao sam da vreme protiče, ali to me se nije ticalo. Kada stojiš pored reke, znaš da ona protiče, ali ne smatraš za dužnost da kreneš niz rečni tok sve do ušća. S vremenom je, zbog indoktrinacije, drugačije. Pravila pristojnosti nalažu da prolaziš s vremenom, rame uz rame, sve dok ne umreš, a vreme nastavi. Niko još nije stigao na kraj vremena. Ipak, otac se ponašao kao da će stići tamo i dobiti lovorov venac. Možda se tako ponašao po direktivi, ali ostaje činjenica da se tako ponašao, nema tu opravdanja. Nije taj propuštao nijedan datum. Svaki čas je zapitkivao koliko je sati. Kao da bi mu, kada bi propustio jedan datum, taj dan, u do tada mrtvoj trci, izmakao za 24 sata. Nikada nije

legao u krevet a da nije znao koji je dan prošao, koji pak nailazi. I ponosio se time. Mnogo godina docnije, kada je otac već nestao na „putevima sudbine“ (kako je voleo da kaže), kada su svi naši sukobi završili u prošlosti, na smetlištu, zanosio sam se mišlju da na glavnom gradskom trgu podignem velepnu bistu svog oca, u inat predsedniku opštine. Trebalo je da bista predstavlja oca u punoj snazi kako – s izrazom ozbiljnosti na muževnom licu i sa samouverenošću svojstvenoj ljudima koji smatraju da su postali od majmuna i koji nikada nisu propustili da glasaju niti su ikada zakasnili na posao – kako, dakle, otac s takvim socrealističkim izrazom posmatra sat na zvoniku crkve, pun ushićenja što vekovima može posmatrati proticanje vremena koje ga je najveći deo života činilo srećnim i uverenim da postoji. Ali, odustao sam od projekta. Delom zato što se otac pred kraj obratio, delom zato što nisam imao nikakvog interesa da se bakćem s vajarima, delom zato što sam na to s vremenom potpuno zaboravio. Najviše zato. Ali, in illo tempore, otac mi je bezobzirno poturao pod nos neizbežno zaglavlje *Borbe* ne bi li mi dokazao da vreme ipak protiče. Ja u to nikada nisam sumnjao. Ne znam šta mu je sve to trebalo. Svi ti prljavi trikovi kao što je kupovina sata za rođendanski poklon, meni koji sam se preselio u vreme pre rođenja. Bio je to lep, ruski sat marke start. Nikada ga neću zaboraviti. Otac je kupovao samo ruske stvari. Da bih učinio majci, nosio sam ga na ruci. Podnosio sam ga. Nije to bilo ništa u poređenju s onim što je trebalo da podnesem.

A roman beše poodmakao. Prva poglavlja, istrgnuta iz vremena mog oca, osipala su se kao pesak. Niti su

pred sobom imala budućnost, niti je iza njih zjapila prošlost. Heyse je povlačio konce, ja sam pisao. Sve u svemu, bio sam zadovoljan. Osim u jednoj pojedinosti. U romanu se pojavila rečenica koju nisam napisao *ja*. Rečenica je glasila: Marina ima plavu kosu.

4

Odmah na početku četvrtog poglavlja otac banu kod mene.

„Hoću da razgovaramo“, reče.

Nameravao sam da se u tom poglavlju događa nešto drugo. Razgovor s ocem nisam imao u planu. Ali pristadoh. Ipak je on bio moj otac. Video sam da se oseća nelagodno. Nešto mu je nedostajalo. Behu to prostor i vreme. „Fiktivno vreme“, piše Käte Hamburger, „sadašnjost, prošlost i budućnost likova u romanu, pretvara se u doživljaj samo ako je razrađeno pripovedačko-predstavljачkim sredstvima. Isto kao što se i prostor pojavljuje u romanu samo onda kada se o njemu priča.“ Nije bilo reči ni o kakvom prostoru; 23.7.1949. nije odgovarao njegovoj predstavi o datumima; ništa se nije pretvaralo u doživljaj, a to ocu nije bilo po volji.

Primetio je da sam ga prozreo. Zato odlučno ustade i htjede da. Ali mu se učini da nije dovoljno odlučno

ustao, pa ponovo sede i ustade odlučnije. Međutim, beše zaboravio šta je hteo da, pa zato ponovo sede.

„Vidiš“, reče, „nisam ja sasvim otupeo kako ti zamišljaš. Čitao sam nešto o kabali. Tamo na jednom mestu piše: 'Čoveče, ne pretvaraj se da si sablast jer ćeš postati sablast.' To što ti radiš opasno liči na pretvaranje u sablast.“

Njemu se, očigledno, nije dopadala ideja da bude otac jedne sablasti. Nisam mu to uzimao za zlo. Nisam čak ni posumnjao da je pročitao nešto o kabali. Ali bio sam siguran da je to uradio po direktivi.

„Tata, rđavo si me shvatio. Predrasuda da postojiš temelji se na pogrešnoj projekciji. Ti mešaš svoju objektivnost sa svojom subjektivnošću. Već sam ti rekao da ti objektivno postojiš, ali da subjektivno između tebe i Paje Patka nema nikakve razlike.“

„Ti, patko, da ćutiš!“, prodera se moj otac.

„Čuj“, rekoh, „nemoj se derati na Paju. On ništa nije kriv. Kao i ti, i on je jedan od likova mog romana.“

Ocu nikako nije išlo u glavu da je izjednačen s Pajom. To samo dokazuje koliko su lažne bile njegove tirade o jednakosti. Crveneo je od besa. Samo što nije zaplakao od povredene sujete. Htede još nešto da kaže, ali se seti da bi zidovi mogli preneti nadležnima da razgovara s Pajom Patkom, pa promeni temu:

„Možeš li mi objasniti ono o pogrešnoj projekciji?“

„Stvar je u tome što nikada nisi jedan. Uvek su tu najmanje dvojica. Prvi na površini, drugi u dubinama. Prvi je tvoja vlastita kreatura uobličena u granicama koje dopušta doktrina. To je nešto veštačko. Zato nikada nisi sebi dovoljan. Uvek ti nešto nedostaje i moraš da se potvrđuješ. Tražiš nešto u svetu, tražiš sebe u drugima, na konferencijama, na pogrešnoj strani. Ako to potražiš na pravom mestu – u sebi, odmah panično bežiš, jer tamo nema ničega. Indoktrinirano TI razlikuje se od stvarnog TEBE.“

Otac se vrpeljio na stolici. Namerno sam rekao *na stolici* da bi negde mogao sesti. To mu je olakšavalo situaciju. Svakom ocu je potrebno malo prostora. Ali ovoga puta nije pado u afekte. Čak nije pokušavao da mi nametne svoje mišljenje. To je dokazivalo da čovek nije postojano biće, da je nestalan, beskarakteran, da se menja zavisno od trenutka i od hirova dnevne politike.

„Stvari koje si ispričao protivureče razumu“, reče otac.

Ratio je progovorio iz njega. I ne samo *ratio*: svi materijalisti, kartezijanci, prosvetitelji i enciklopedisti progovoriše kroz oca iz dubina istorije.

„To mi je drago da čujem“, rekoh. „Ja želim da protivurečim razumu. Svetom vlada razum. Nema ni trunke ironije u tome. I kakav je taj svet? Reci mi.“

„Ruku na srce, na svetu nije baš sve u redu, ali za to je kriv kapitalizam. Kad jednog dana svetska revolucija odnese konačnu pobedu, svet će postati kao raj. Svi će raditi koliko mogu, a dobijati koliko im treba.“

Tako znači, pomislih. Otac me navodi na tanak led. Očekuje da nešto kažem protiv svetske revolucije, pa da me prijavi. U tom slučaju bi mi bez razmišljanja zabranili roman.

„Ne sumnjam u pobedu svetske revolucije“, rekoh licemerno. „Ali to je dug proces, a ovo je stvar metafizike. Ti i ostali poput tebe izmaštali ste jedan svet u kome se osećate bezbedno, u kome vas štite tajne policije, sudovi, osiguravajuća društva i ostale trice i kućine. Izmaštali ste svet u kome se – kao utopljenici za slamke – hvatate za ortopedska pomagala kontinuiteta i zaglavlja u novinama. To je samoobmana.“

„Nastavi, nastavi“, požurivao me je, tobož zainteresovan.

U trenutku sam prozreo njegov mali, prljavi trik: hteo je da se zanesem, da izvalim neku nepodobnost, da, ako ništa drugo, replika postane preduga i izazove zamor kod čitaoca. Verovatno je s tom namerom

i došao da ponovo razgovaramo. Ugurao je svoj razgovor umesto interesantnijih zbivanja. Računica mu nije bila tako naivna: ako čitalac, zasićen metafizikom, zatvori knjigu, ja gubim, on dobija. Na njegovoj strani je čitava pojavnost, ogromna propagandna mašinerija. Na mojoj, tek pokoji čitalac. To me je prinudilo da dam obećanje: biće boksa i krvi na stranicama koje slede. Morao sam da se snalazim. Ali i ja sam imao adut: izlažući svoja razmišljanja u formi razgovora s ocem, prikazujući ga u rđavom svetlu i tako zadobijajući simpatije za sebe, postigao sam veći efekat nego da sam sve to izneo u formi eseja kao što sam isprva nameravao.

Zato nastavih s metafizikom da bih iskoristio povoljan momenat za sebe:

„Piramide se, nemoj to zaboraviti, lagano pretvaraju u prah. Njihovu pobunu protiv večnosti nagriža vreme u kome su podignute.“

„Počinješ da preteruješ“, šapnu mi Paja Patak.

Iz nekog razloga, na neobjašnjiv način, otac skoči sa stolice na ormar. Gore, iza tegli sa slatkim od dunja, plakao je i smeja se istovremeno. Od sreće što je ponovo bilo prostora. Još da sam hteo da umesto 23.7.1949. priznam aktuelni datum, ubeđen sam da bi me zagrlilo i posle tolikih godina odveo u Zoo-vrt.